

ВСТУП

II Ватиканський собор у Декреті про Східні Католицькі Церкви вказує на те, що Церква, коли приходить до повноти католицької спільноти, повинна «держатися свого обряду, його плекати та по силах дотримуватися». А у Конституції про Святу Літургію читаємо: «Зберігати здорову традицію та все ж відкривати шлях законному прогресові». Отже, церковна традиція Київської Церкви, зокрема її літургійний обряд, є важливою. Перебуваючи на етапі пошуку власної ідентичності, ми, як Церква Володимирівського Хрещення, корінь якої знаходимо в київському християнстві, перебуваємо перед дилемою вибору автентичних шляхів і форм власного вираження спілкування з Богом. Правдиве віднайдення своїх витоків – це вміння відчитати духовний світ наших попередників. А це ставить перед нами виклик досліджувати цю традицію, щоб її вибудувати у спільноті з іншими Церквами Володимирівського Хрещення.

Упродовж всієї історії християнства богослужіння відіграло важливу роль у літургійному житті Церкви. Вже від самого початку Христової Церкви, прислухаючись до слів Апостола Павла: «Моліться без перерви» (I Сол. 5, 17), намагалася історичний час (хронос) наповнити молитвою для того, щоб весь час дня і ночі освячувати хвалою Божою. Саме тому на ранніх етапах християнства богослужіння розумілося як живе та реальне спілкування людини з Творцем.

З плином часу Церква випрацювала відповідну структуру богослужінь добового кола. До нього входили Вечірня (якою розпочинається добове богослужбове коло), Утреня та Часи. Вечірня є «дочкою святої Літургії» – від неї успадкувала суттєві елементи богослужіння й зберегла привілей лучитися зі Службою Божою на врочисті свята. Також Вечірня прийняла у спадок всі молитовні надбання перших сторіч християнства. Ранішні моління, на відміну від вечірніх, не були пов'язані з синагогальними богослужіннями. Творцем цих молитов було чернецтво. Відтак чернецтво спричинилося до їхнього розвитку. У катедральних храмах вони розпочиналися на світанку, щоб з сходом сонця співати величний гімн «Слава в вишніх Богу». Ці два типи злилися воедино, даючи в результаті одну відправу, яку названо Утренею.

У процесі християнізації Київської Русі літургійне дійство стало видимим знаком внутрішнього життя Церкви. Давньоруська держава (IX-XIII ст.) на той час своєю територією сягала аж до Таманського півострова на Півдні, до Дністра і верхів'їв Вісли на Заході та верхів'їв Північної Двіни на Півночі з княжим престолом у Києві. У богословській літературі зустрічаємо питання яке стосується впорядкування літургійного життя Київської Церкви – запозичене від Церкви-Матері. Саме це питання лягло в основу нашого дослідження – «Вечірня і Утреня в Київській Церкві X-XIV ст. Історично-літургійний огляд».

Представлена праця є синтезом опрацьованого нами матеріалу. Літургійна спадщина наукових праць українських та зарубіжних авторів, яка на сьогодні існує, допомагає нам відкрити глибші пласти богослужіння цього періоду та краще зрозуміти їх історію та формування у відповідні структури. Проте з опрацьованої нами літератури, впливає висновок, що на сьогодні існує тільки незначна кількість розгорнутих праць, котрі б давали цілісний історично-літургійний аналіз богослужіння Вечірні та Утрені. У процесі написання дипломної роботи ми будемо приймати до уваги лише об'єктивні історично-літургійні факти. Саме на цій основі дослідження спробуємо показати певні фрагменти аналізу цього богослужіння та вибудувати їх у відповідну структуру. Метою даного дослідження є простежити богослужіння Вечірні та Утрені Київської

Церкви у історично-літургійному ключі – від самих початків становлення християнства на Київській Русі до XIV ст. Нашим завданням є проаналізувати такі два богослужіння добового кола як Вечірня і Утреня в умовах християнізації Київської Русі та в період реформи Теодозія Печерського. Зокрема, на основі нашої роботи можна зробити висновок про важливість літургійного життя в душі нашої Київської традиції.

Предметом даного дослідження є історичний та літургійний огляд Вечірні і Утрени в добовому колі.

Хронологічні рамки дослідження – X-XIV ст. Цей період цікавий тим, що у ньому формувалася літургійна традиція тоді ще єдиної і неподіленої Київської Митрополії. У дипломній роботі застосовано такі методи дослідження: аналіз, порівняння та синтез. Дипломна праця складається із двох розділів. У першому розділі «Богослужбові устави у Київській Церкві X-XIV ст.», ми намагатимемось охарактеризувати історичне середовище Київської Русі, в якому сформувалося богослужіння Київської Церкви. Крім цього, проаналізуємо літургійні устави Константинопольської та Київської Церков у X-XI ст. Так само простежимо особливості Уставу Великої Церкви. Відтак розглянемо літургійну реформу у середині XI ст. Київської Церкви, яка була зумовлена Студитсько-Олексіївським Уставом.

У другому розділі «Аналіз структури Вечірні та Утрени» намагатимемось висвітлити літургійне життя Київської Церкви. Насамперед простежимо, які богослужбові книги Церква вживала в своєму богослужінні, коли діяв Устав Великої Церкви (X-XI ст.). У цьому розділі ми проаналізуємо структуру богослужіння Вечірні та Утрени за цим Уставом, а також простежимо структуру Вечірні і Утрени за Студитсько-Олексіївським Уставом.

В нашому дослідженні ми в основному спиратимемось на праці російських дослідників М. Желтова, М. Лісіцина, Н. Одинцова, А. Пентковського та Е. Уханової. Ці автори в історично-літургійному та частково духовно-богословському світлі зуміли здійснити аналіз структури Вечірні та Утрени. Для глибшого розкриття обраної теми ми також спиратимемось на наукові дослідження українських та зарубіжних авторів.

Під Київською Церквою ми розуміємо помісну Церкву з центром у Києві (Київська митрополія). Ця Церква постала у X ст. на території Древньої Русі і, як твердить II Ватиканський Собор, втішується власним богослов'ям, літургією, духовністю та канонічною дисципліною.

Переклад літургійних текстів ми будемо використовувати з Молитвослова. Окремі тексти, зокрема назви молитов, яких сьогодні нема у богослужбовому вжитку, ми вживатимемо у власному перекладі.

Наше дослідження не претендує на повне наукове висвітлення обраної теми, оскільки це предмет ґрунтовної дослідницької праці не одного покоління літургістів, релігієзнавців та істориків, щоб подати вичерпний історично-літургійний аналіз Вечірні і Утрени Київської Церкви у X-XIV ст.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Завершуючи наше дослідження, коротко підсумуємо те, що нам вдалося простежити в дипломній роботі. Мета нашої праці полягала у історично-літургійному аналізі Вечірні і Утрени в Київській Церкві протягом X-XIV ст.

З початком прийняття християнства Київська Церква впорядковувала своє літургійне життя за зразком, запозиченим від своєї Церкви-Матері – Константинопольської. Поступово воно сформувалося у особливу богослужбову структуру, яка частково поєднувала як катедральне, так і чернече богослужіння. Звичайно, ці дві традиції посідали відповідні осередки, де вони мали змогу поступово розвиватися та утверджуватися у літургійному житті Церкви. Київське богослужіння на своїх початках розвивалося у кафедральних храмах, де на взірець Константинопольської Великої Церкви – відтворювало її літургійне життя. А з другої половини XI ст. у церкві Пресвятої Богородиці Києво-Печерського монастиря розвивалося монаше кеновійне життя за Студитсько-Олексіївським Уставом, котре згодом поширилося на всі храми Київської Русі.

У першому розділі нашого дипломного дослідження, розглядаючи особливість Уставу Константинопольської Великої Церкви (Святої Софії), ми побачили, що цей Устав був тісно пов'язаний з життям і діяльністю столиці Візантійської імперії того часу. А тому в Уставі Великої Церкви помітні певні впливи Єрусалимської традиції. У IX ст. він діяв як катедральний устав храму Святої Софії. Київська Церква від Володимирового Хрещення і до кінця XI ст., тобто до літургійної реформи Теодозія Печерського, керувалася саме цим Уставом, котрий і відіграв важливу роль у формуванні її богослужіння. Як припускають дослідники, цей Устав у Київській Церкві проіснував недовго, а на зміну йому прийшло студитське богослужіння, яке за своєю структурою було набагато простішим.

У цьому розділі розглядаючи історію становлення Студитсько-Олексіївського Уставу, який практикувався у Константинопольському монастирі «Студіон», ми намагалися простежити утворення Уставу Київської Церкви. Він у Київській Церкві був запроваджений Теодозієм Печерським і практикувався з XI по XV ст. Завдяки нашому дослідженню ми побачили, що його формування зайняло кілька століть. Особливого характеру йому надали Теодор Студит, який зібрав чернечі правила, та патріарх Олексій, що упорядкував і практикував їх. Богослужіння Студитського Уставу, як і устав палестинського чернецтва, відображало основні функції добового богослужіння. З його появою у Київській Русі в Церкві Пресвятої Богородиці Києво-Печерського монастиря він став регулятором монашого богослужіння. Через простоту Студитсько-Олексіївського Уставу його вдалося легко запровадити у літургійне життя Київської Церкви, а з його прийняттям видозмінити Устав Великої Церкви та богослужіння поза межами Києво-Печерського монастиря.

У другому розділі даного дослідження ми здійснили аналіз структури Вечірні і Утрени за двома уставами: Уставом Великої Церкви та Студитсько-Олексіївським Уставом. Зокрема, аналізуючи богослужіння Вечірні і Утрени за Уставом Великої Церкви, ми простежили, які саме богослужбові книги Київська Церква використовувала у своєму літургійному житті протягом першого періоду (X-XI ст.).

Розглядаючи структуру Вечірні і Утрени за Уставом Великої Церкви та Студитсько-Олексіївським Уставом, ми зустрілися з певними труднощами, котрі полягали у відсутності історичних джерел про цей період, які б містили повний структурний склад богослужіння. Тому через брак інформації про певні частин богослужінь нам вдалося з'ясувати тільки їх загальну структуру та деякі елементи з рухомих та нерухомих свят. Ми прийшли до висновку, що богослужіння Київської Церкви, постійно зазнаючи змін, не тільки збагатилося чудовими текстами та досягло досконалої форми, але й до сьогодні

зберегло чимало скарбів літургійної спадщини, забутої іншими Церквами. Історичні надбання літургійної спадщини сьогодні є особливо помітними у архієрейській службі в сучасному богослужінні, яку можна вважати живим залишком старовини Уставу Великої Церкви.

Ми свідомі того, що наша праця не претендує на вичерпність у розкритті даного питання, оскільки це лише спроба такого дослідження з метою подальшого глибшого його вивчення. Ця дипломна робота є мінімальним внеском до ширшого вивчення богослужіння Вечірні і Утрені у Київській Церкві в майбутньому. Саме тому вважаємо, що необхідно докладніше досліджувати і вивчати як історичну спадщину у цій сфері, так і літургійні надбання історичних джерел для використання найбільш притаманного та характерного в богослужіннях Української Греко-Католицької Церкви.

Варто було б також докладніше дослідити і богослужіння Київської Церкви за Уставом Великої Церкви у історичному аспекті. Адже чимало дослідників, аналізуючи цей період, роблять часто суперечливі висновки. Не менш важливою є і необхідність детально проаналізувати саму структуру цього богослужіння і подати більш системний його план та аналіз, беручи за основу джерела цього періоду. Отже перед нами ще дуже багато відкритих питань із досліджуваної теми. Ця богословська розвідка надзвичайно актуальна сьогодні, адже літургіка нашої Церкви перебуває на етапі становлення і саме від нашого зацікавлення подібними питаннями залежить її розвиток. Отож, наше дослідження є першим кроком у цій царині богословських студій і потребує подальших глибоких історично-літургійних пошуків.

ЗМІСТ

ЗМІСТ 2

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1. БОГОСЛУЖБОВІ УСТАВИ У КИЇВСЬКІЙ ЦЕРКВІ X-XIV СТ. 7

1.1. Перший літургійний устав Київської Церкви 8

1.1.1. Літургійні устави у Константинопольській Церкві 8

1.1.2. Літургійний устав у Київській Церкві X-XI ст. 9

1.1.3. Особливості Уставу Великої Церкви 14

1.2. Доба Студитсько-Олексіївського Уставу 17

1.2.1. Літургійна реформа у Київській Церкві середини XI ст. 17

1.2.2. Історія формування Студитсько-Олексіївського Уставу 23

1.2.3. Особливості Студитсько-Олексіївського Уставу 26

Висновок 29

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТРУКТУРИ ВЕЧІРНІ ТА УТРЕНІ 30

2.1. Вечірня і Утреня за Уставом Великої Церкви 30

2.1.1. Перші богослужбові книги у Київській Русі 30

2.1.2. Вечірня 33

2.1.3. Утреня 37

2.2. Вечірня і Утреня за Студитсько-Олексіївським Уставом 41

2.2.1. Богослужбові книги XI-XIV ст. 41

2.2.2. Вечірня 44

2.2.3. Утреня 46

Висновок 51

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ 52

БІБЛІОГРАФІЯ 55